

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

Адам
МІЦКЕВИЧ

■
ПАН ТАДЕУШ,
або ОСТАННІЙ НАЇЗД
НА ЛИТВІ

*Шляхетська історія 1811—1912 років
у дванадцяти книгах,
писана віршами*

Переклад з польської
Максима Рильського

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2023

КНИГА ПЕРША

ГОСПОДАРСТВО

Повернення панича додому. — Перша зустріч у кімнаті, друга — при столі. — Поважна наука Судді про гречність. — Політичні уваги Підкоморія щодо мод. — Початок суперечки про Куцога й Сокола. — Жалі Войського. — Останній возний трибуналу. — Погляд на тодішній стан Литви та Європи.

О краю мій, Литво!¹ Ти на здоров'я схожа!
Яка ти дорога, лиш той збагнути може,
Хто втратив раз тебе. Як видиво живе,
Тебе малюю я, бо туга серце рве.

О Діво Пресвята, що в Острій світиш Брамі,
І Новогрудок² наш отінюєш, і в храмі
У Ченстоховському проміння розлила!¹
Так, як колись мене, малого, ти взяла
І чудом вирвала від хворості страшної
(То неня, силою керована ясною,
Тобі до захисту дала своє дитя, —
І знов прокинулось притьмарене життя,
І вилив на твоїм освяченім порозі
Господній силі я подяки чисті сльози),
Так нас повернеш ти у милий, рідний край!
Тим часом душу цю, де звив гніздо відчай,
Неси на пригорки, на луки оксамитні,
Де води Німану плюскочуться блакитні,
Де червоніє цвіт зелених конюшин,

Де гречка — ніби сніг, свиріпа — як бурштин,
Де хвилі срібляні високе котить жито.
Пшеничні колоски мов золотом наліто,
Де квітчана межа звивається, як пас,
І груша на межі схиляється всякчас.

Серед таких ланів, край голубої річки,
В березовім гаю фільварок невеличкий
Стояв красуючись. Кругом тополь ряди,
Як захист од вітрів, що віють завжди
Пори осінньої. Домок, хоч нехимерний,
Але збудований на камені майстерно,
Побілений як слід, — видніш тому було,
Що мав навколо він темно-зелене тло;
Велика, чепурна виднілася стодола,
І золотилися тяжкі скирти довкола —
Набуток рільника з широкополюх нив.
Струнких копиць та кіп ти б навіть не злічив,
Кругом розсипаних по полю, наче зорі.
Не плуг, не два, не три тут, певно, землю оре,
Наказом всі одним послані в поля.
Яка ж бо чорна тут скороджена рілля,
Яка вона пухка — мов грядка на городі!
Тож, певне, тут і лад, і згода у господі!
Широка брама всім дає зичливу вість,
Що добре прийнятий тут кожен буде гість.

Отож якогось дня на бричці парокінній
В'їжджає в двір панич — і, повен нетерпіння,
Прямує до дверей дедалі радісніш
(А коні пущені смачний жують шпориш).
Одначе ні душі ні в вікнах, ні круг хати
Не видно. Пусто скрізь, і двері всі узято
На давні закрутки. Тож їх він одчинив
Тихенько (не хотів шукать робітників
І їх розпитувать). Гість, видно, дуже радий
Побачить цих кімнат низеньких анфілади,
Ці меблі, ці ряди обтяжених полиць:
Таке кохане все, знайоме до дрібниць,

Хоч бачене давно. Панич у місті вчився,
Науку довершив і вдома опинився.
Уважно огляда, як сестер та братів,
І стіни, і кутки, де хлопчиком ходив.
Ті ж лави, ті ж кругом шпалери старовинні,
Що споглядав колись у радості невинній,
Та все поменшало і все не так блищить.
От, наче давній друг, старий портрет висить:
Костюшко ³ в краківській чемерці ⁴ і при зброї,
Із шаблею в руці та з поглядом героя.
Таким він був, мабуть, коли заприсягав,
Що все своє життя на той вівтар поклав,
Де серце страдницьке великої вітчизни, —
І клявся, осяйний, розчулений та грізний,
Що прожене мечем трьох збройних владарів
Чи сам паде на меч ⁵.

Ось погляд опустив

У польським одязі пан Рейтан ⁶, повен болю,
Що славний рідний край свою утратив волю;
Ніж у руці його, а перед ним «Федон» ⁷
І давня оповідь, як жив і вмер Катон ⁸.
Ясінський ⁹ он, юнак, і гордий, і похмурий,
І вірний друг його в погожий час і в бурі —
Хоробрий Корсак ¹⁰. Скрізь постави вояків,
Пожежа, зброя, дим, загони москалів,
Сусідів і братів неутомленні свари...
А з шафи дивляться по-дружньому дзигари,
Знайомі з давніх літ. Він радісно підбіг,
Немовби привітать хотівши любо їх,
І за шнурок потяг, бажаючи почути
Оту Домбровського мазурку ¹¹, що забути
Ніде б не міг поляк. Дзвенить вона, співа, —
І спомин юності у серці виплива.
По дому ходить гість, шукаючи кімнати,
Де довелось йому рости та виростати...
Найшов — і відступив здивовано панич:
Там жінка мешкає, це безперечна річ!
Та хто ж то? Дядько ж бо так досі й не женився,

А тітці Петербург давно вже полюбився!
То, може, ключниця? Одначе — фортеп'ян,
І ноти, і книжки, і золотий туман
Якогось милого, затишного безладдя...
Ні! Ручка молода в цій поралась шухляді!
Біленька сукня он, готова до вбрання
І кинута чомусь недбало, навмання;
Он пишно на вікні лілові та багряні,
В вазонах розцвіли левкої та герані.
Тут подорожній став, поглянув у вікно —
І знов дивується: де кропива давно
Густими, темними кущами розросталась, —
Братки з шавлією в розмові запишались
І, ніби сплетена у цифри та слова,
Шовкова з м'ятою стелилася трава.
Грядки хтось поливав недавньою порою,
Коновка-бо в траві стояла із водою,
Та садівниці вже не бачити й не знать,
Хоча ворітця ще від дотику тремтять
І слід маленької, дівочої б то, ніжки,
Що ані тувфельки на ній, ані панчішки,
Лишивсь на білому, неначе сніг, піску.
Хтось, видно, перебіг недавно в квітнику
Ходою бистрою, квапливою й легкою,
Аж ледве до землі торкаючись ногою.

Замислено панич спинився край вікна...
Навколо дух квіток, та літня тишина,
Та бджоли десь гудуть, п'ючи меди солодкі...
Він дума: вернеться-таки ж вона з проходки;
Очима по слідах стривожено блука
І мислить: хто ж би то? І звідки? І яка?
Враз глянув: на паркан, від моху посивілий,
Злетіла дівчинка, неначе привид милий!
Біленьке, мов той пух, легеньке убрання
Вкриває перса їй, а плечі відслоня.
(Одежа, бачите, для тихої години,
Коли ніхто чужий литвинки не зустріне.)

Хоча й на самоті, а перса якщільніш
Прикрила ручками, гнучка, немов комиш;
Волосся золоте, зачесане над чолом,
В промінні сонячним сіяє ореолом,
Лиця ж не бачити: схилилась до гілля
І пильно дивиться крізь нього на поля.
Щось запримітила, ударила в долоні
І, засміявшись, через квітки червоні
По тих поливаних, укоханих грядках
Майнула до вікна, неначе білий птах.
Вмить через дощечку, на край вікна обперту,
В кімнату пурхнула, всміхаючись одверто,
Легенька й радісна, у літній тишині,
Як сяйво місячне буває навесні,
Іде до дзеркала, не знаючи тривоги,
Щоб сукню примірять із шовку снігового...
Ой леле! Хтось чужий! Що діять? Що робить?
Сукенку кинула і побіліла вмить...
Панич зніжковів — і спалахнув рум'яно,
Мов хмарка, що зорю зустріла раннім-рано.
Хотів сказати щось, та що сказати і як?
Склонився до землі схвильований юнак,
А панна зойкнула, немов мала дитина,
У сні налякана. Минула ще хвилинка —
Він стиха дивиться, — а панни вже нема,
І щось пекучу кров у грудях підійма,
І чути серця стук...

Що ж? Мало це смішити,
А чи соромити, чи, може, засмутити?
Уже в Сопліцівці відомо стало всім,
Що гість новий прибув у гостелюбний дім,
Вже коні стомлені заведено до стайні,
І всипали вівса їм конярі, звичайні
Вітати гойно всіх, хто в хутір заїздив, —
Сопліца-бо, суддя, старошляхетський вів
Порядок у житті своєму і в господі:
Він коней, всупереч отій новітній моді,
Ніколи в заїзди на корм не відсила,

А власний їм обрік та сіно видавав.
Одначе челяді не видно для вітання¹¹,
Та не тому, що зле їй дано виховання:
Чекають Войськового¹¹¹, що хоче так як слід
Віддати прибулому пошану і привіт.
Він — давній приятель хазяїна, Сопліци, —
Тут за порядком звик по всім дворі дивиться
І, поки пан Суддя повернеться з полів,
Вечерю готувать і накривать велів.
Гостей приймати звик: під шум бенкетів милий
У нього кучері, як срібло, посивіли.
Отож, здійнявши свій домашній пудерман¹²,
Він старосвітський вдяг оздоблений каптан,
Що наготований в кімнаті був зараня:
Вже ж не вітать гостей у ткацькім пудермані!
А добре зналося, що нині до воріт
Прибуде не одна сусідка чи сусід.

Пан Войський — на поріг, прибулого вітає.
Пізнав — і, скрикнувши, цілує, обіймає...
Розмова мішана похапливо біжить,
В якій хотілось би події всі вмістить
За чималенький час; тут вигуки й вітання,
Вітання ще нові, і усміхи, й зітхання...
Коли ж, здавалося, настав уже відплив,
Пан Войський хлопцеві новини ознаймив:
«Гаразд, Тадеуше (бо звався, як Костюшко,
Приїжджий молодик). Гаразд, мій Тадеушку:
Прибуть в Сопліцівку ти добрий вибрав час,
Багато-бо людей тепер гостює в нас,
Багато панночок — є вибір знаменитий!
А дядько твій тебе намислив оженити.
Прибув за кілька день сюди граничний суд¹³
Та й Граф, що з ним процес узавтра буде тут;
З жоною й дочками приїхав Підкоморій...¹⁴
Давно скінчить пора сусідські чвари й спори!
От молодь і пішла на влови до дібров,
Зі старшими Суддя на житній лан пішов —

Женців доглянути. Он, бачиш, лан під гаєм?
Ходімо зустрічатъ! Ми скоро їх спіткаєм!»

Ідуть дорогою. Розмова не вгава.
Вечірній вітерець здалека повіва,
І сонце котиться на тихий відпочинок,
Червоне й радісне, немов після обжинок
Здоровий, повний вид щасливого женця,
Що, праці ревної діждавшись кінця,
В сім'ї вечеряє.

Туманяться діброви,
І присмерк виповня високий бір сосновий,
Що, злившись в одно, стоїть, неначе дім,
Промінням на даху освітлений ясним.
Останні відблиски проглянули крізь віти,
Мов свічки сяєво в віконниці прикриті, —
І згасли. На полях не чутъ серпів і кіс:
Їм вечір супокій і злагоду приніс.
Такі-бо, бачите, порядки у Сопліци:
Як сонце спочива — спочить усім годиться!
Віз недокладений вертається з ланів,
Своєю легкістю дивуючи волів.

Аж ось і стрінуту веселу всю громаду,
Що йшла, тримаючись усталеного ладу:
Спереду дітвора, там старші і панни,
А хлопці по боках. Закон старовини
Казав, щоб паничам з паннами не мішатись,
Давать дорогу їм і осторонь триматись.
Чинити так ніхто нікому не велить,
Та кожен знає й сам, як слід ходити й жить,
І пана Судію шануючи, мов тата,
Воліє прадідних звичаїв не ламати.
Господар так було провадить молодим:
«Порядком держитись й сім'я, і двір, і дім,
Без нього падають у глибочінь неслави
Народи і царі, державці і держави».
То кожен — чи слуга, а чи вельможний гість —
В господі у Судді в порядку п'є і їсть.

Небожа привітав Сопліца нехапливо,
Дав руку цілувать, веселий та щасливий,
І сам поцілував Тадеуша в шоку,
Зганяючи з очей оту сльозу швидку,
Що більше за слова до серця промовляє.
Усі примітили, як хлопця він кохає.

Хазяїнові вслід плавма плило із нив:
Отара з меканням верталась до хлівів,
І туча куряви тяглася з пасовиська;
Там, далі, лясканням предовгого бичиська
Тірольських пастухи загонили корів¹⁴,
Що в кожній дзвінок на пасочку дзвенів;
Нарешті, конярі ведуть і гонять коней...
Уже гучне відро в криниці темній тоне
І все до жолоба старого надбіга:
Вечірня з'єднує усіх тварин жага.
Суддя, хоч стомлений, підходить до криниці:
Хазяйське око скрізь повинне додивиться
І все оглянути як слід на схилі дня:
Хазяйське око, бач, насичує коня.
У сінях Войський пан із Возним^v сперечався,
Бо Возний, поки люд наїжджий забавлявся
В полях, по запустах, — чомусь подав наказ
Вечерю влаштувать не в домі, а якраз
По другий бік двора, де замкові руїни
Підносили свої камінні давні стіни.
Це що за хитрощі? Пан Войський вдався в гнів,
Та Возний план таки до решти свій довів,
І пізно касувать, бо й стіл уже накрито.
Доводиться гостей до замка запросити.

Дорогою Судді Протазій поясняв,
Для чого він наказ господаря зламав:
У замку зала б то і вища, й обширніша,
І, щоб приймать гостей, запевне вигідніша —
Усякий згодиться і кожен все те зна.
А що нема шибок у вікнах, що стіна
Десь там потріскалась — так це ж такі дрібниці!

ЗМІСТ

<i>Ростислав Радишевський. «Пан Тадеуш» —</i> ідилічна поема Адама Міцкевича	3
<i>Максим Рильський. Кілька слів перекладача</i> до нового видання	24

ПАН ТАДЕУШ

Переклад Максима Рильського

Книга перша. Господарство	27
Книга друга. Замок	55
Книга третя. Зальоти	77
Книга четверта. Дипломатія і лови	99
Книга п'ята. Колотнеча	127
Книга шоста. Застянок	152
Книга сьома. Рада	170
Книга восьма. Наїзд	184
Книга дев'ята. Битва	206
Книга десята. Еміграція. Яцек	227
Книга одинадцята. Рік 1812-й	250
Книга дванадцята. Любімося!	268
Епілог	292
Примітки	299